

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІСТИТУТ ІМ. Ф. РАКОЦІ ІІ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІМ. АНТОНІЯ ГОДИНКИ

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA
HODINKA ANTAL NYELVÉSZETI KUTATÓKÖZPONT

NYELVOKTATÁS, KÉTNyelvűség, NYELVI TÁJKÉP

TANULMÁNYOK A HODINKA ANTAL
NYELVÉSZETI KUTATÓKÖZPONT KUTATÁSAIBÓL

Szerkesztette:

**MÁRKU ANITA ÉS
HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA**

Autdor-Shark
Ungvár, 2015

ББК К81.2(4Укр)
УДК 81'246.2 (047.31)

A kiadványban a II. RFKMF Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársainak egyéni kutatási projektjeiből született, valamint a műhelyhez egy-egy kutatási program révén kapcsolódó kutatók, doktoranduszok tanulmányai kaptak helyet. A lektorált kiadványból tájékozódhatnak a kárpátaljai magyar nyelvű oktatás aktuális kérdéseiről, problémáiról és perspektíváiról; olvashatnak Kárpátalja magyar dialektusairól; magyar és ukrán lexikai kölcsönzésekről az ukrán és a magyar nyelvben, valamint az internetes nyelvészet aktuális kérdéseiről kétnyelvű környezetben; pillanatképet kapnak Beregszász és Mezőgyecske nyelvi tájképéről is; végül pedig a ma Kárpátaljaként ismert terület etnodemográfiai és nyelvpolitikai helyzetéről találnak áttekintést.

A kötet megjelenését támogatta:

A borítón **Kopriva Attila** „*Árnyékban*”-c. festménye látható

Lektorálta:

red. prof. dr. Kolláth Anna,

Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és
Irodalom Tanszék (Maribor, Szlovénia)

dr. habil. Vančo Ildikó,

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai
Tanulmányok Kara Magyar Nyelv- és
Irodalomtudományi Intézet (Nyitra, Szlovákia)

ISBN 978-617-7132-21-8

© A szerzők, 2015
© A szerkesztők, 2015

TARTALOM

Előszó	7
I. Nyelv és oktatás	11
Csernicskó István: A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás színvonaláról	13
Beregszászi Anikó: A magyar mint anyanyelv oktatásának tárgyköre a magyartanárok képzésében Beregszászon	27
Dudics Lakatos Katalin: A nemek és a nyelvjárási attitűd összefüggéseiről egy kérdőíves felmérés tükrében.....	34
Ковтюк Іштван: Про питання перекладу з української мови на угорську і з угорської мови на українську	44
II. Kétnyelvűség, nyelvjárások.....	69
Márku Anita: Az internetes nyelvhasználat kutatásának lehetőségei a kárpátaljai magyarok gyakorlóközösségeiben	71
Karmacs Zoltán: Felvidéki és kárpátaljai etnikailag heterogén családok nyelvhasználatának és nyelvi szocializációjának jellemzői	89
Gazdag Vilmos: A kárpátaljai magyar nyelvjárások orosz/ukrán kölcshözvetései.....	113
Bárany Erzsébet: Magyar eredetű lexikai elemek és azok értelmezése az ukrán nyelv szótáraiban	129
III. Nyelvpolitika, nyelvi tájkép, etnicitás.....	143
Molnár D. István: A népesség száma és anyanyelvi összetétele Kárpátalja mai területén 1869–1910 között.....	145

Hires-László Kornélia: Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon.....	160
Tóth Enikő: A 2012-es nyelvtörvény gyakorlati alkalmazása: Mezőgecse példája	186
Csernicskó István – Fedinec Csilla: Nyelvpolitika határon: a 2012-es ukrainai nyelvtörvény elő- és utóéletéről	206
Séra Magdolna: Vegyes házasság, identitás, államnyelv (egy kvalitatív kutatás eredményeiből)	239

A MAGYAR MINT ANYANYELV OKTATÁSÁNAK TÁRGYKÖRE A MAGYARTANÁROK KÉPZÉSÉBEN BEREGSZÁSZON

Beregszászi Anikó

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán 2004 óta folyik magyar szakos tanárképzés, melynek célja, hogy a kárpátaljai magyar iskolák számára képezzen magyar szakos tanárokat (Cserniczkó–Karmacsi 2009). Ebből kiindulva az intézményben folyó magyar szakos tanárképzés az alapvető és kötelező szakmai ismeretek mellett olyan, a kárpátaljai magyar közösségről szóló tudással is igyekszik felvértezni hallgatóit, melyek alkalmassá teszik a jövő magyartanárait arra, hogy a kárpátaljai magyar közösség hosszú távú nyelv- és oktatástervezési céljainak megfelelően oktassák a magyart mint anyanyelvet.

A kárpátaljai magyar közösség legfontosabb nyelvi tervezési célja, hogy hosszú távon megőrizze identitását, anyanyelvét, anyanyelvű kultúráját. Ennek a kivitelezése megkívánja, hogy a közösség anyanyelvdomináns kétnyelvűként, és egy idegen nyelv tudásával felvértezve tagozódjon a társadalomba (Beregszászi–Cserniczkó–Orosz 2001, Beregszászi 2002).

A magyar szakos tanárképzés feladata és felelőssége olyan tanárokat képezni, akik eredményesen, a mindennapi kommunikációs szituációknak megfelelően tanítják majd anyanyelvüket a kárpátaljai magyar iskolásoknak, vagyis a közösség a magyar tannyelvű iskoláiban hasznosítható tudáshoz jut az anyanyelvet illetően. Több lényeges összetevője van annak, hogy egy kisebbségi közösségben egy nyelv meg- és fenn tudjon maradni hosszú távon (vö. Beregszászi–Cserniczkó–Molnár–Molnár 2010), de mind közül talán a legfontosabb az adott nyelv eredményes használata minél több helyzetben, s ezt az iskolai oktatás sem hagyhatja figyelmen kívül, amikor a magyarról mint anyanyelvről közöl ismereteket a kárpátaljai magyar iskolákban.

A határon túli, kisebbségben élő magyar közösségek nyelvmegtartása, nyelvi jövője nagyban függ attól, hogy a magyar nyelv az adott területen milyen nyelvkörnyezeti helyzetben van, illetve attól, milyen nyelvpolitikai, nyelvtervezési és oktatástervezési döntések alakítják szerepét a közösségben (vö. Csernicskó 1998, Csernicskó szerk. 2003, 2010). A kárpátaljai magyar iskolák esetében fontos oktatástervezési lépés annak az anyanyelv oktatására vonatkozó, 2005 óta folyamatban lévő módszertani szemléletváltásnak, tantárgy-pedagógiai reformnak a megvalósítása, mely a közösség jelenlegi igényeinek és nyelvi céljainak megfelelően, a kárpátaljai magyar közösség nyelvállapotát feltáró tudományos alap kutatásokra támaszkodva kívánja új alapokra helyezni az oktatást (bővebben lásd Beregszászi 2012, 2014a, 2014b). Ennek egyik feltétele, hogy az oktatás irányítói olyan tantervekkel, tankönyvekkel és oktatási segédletekkel, módszertani útmutatókkal lássák el a kárpátaljai magyar iskolákat, melyek nem a nyelvi alapú diszkriminációt éltetik tovább, nem nyelvművelői babonákat terjesztenek, hanem tudományosan alátámasztott ismereteket és hasznosítható tudást közvetítenek. A módszertani szemléletváltás másik fontos feltétele, hogy a kárpátaljai magyar nyelvhasználattal kapcsolatos kutatási eredményeink bekerüljenek a kárpátaljai magyar nyelvű iskolai oktatásba, felsőoktatásba és pedagógus-képzésbe, tanártovábbképzésbe. Először a 2005-ben megjelent magyar nyelv tanterv (Magyar nyelv, 2005), próbálta átültetni az oktatás mindennapi gyakorlatába a kutatási eredményeinkre alapozva a hozzáadó (additív) anyanyelv-oktatási szemléletet (Beregszászi 2011, 2014c). Annak felelőssége, hogy az anyanyelv oktatásának szemléletváltása az iskolák mindennapi gyakorlatában is megtörténjen, tulajdonképpen a magyar szakos tanárképzés vállán nyugszik, a kivitelezés feltétele az a tantárgy-pedagógiai tudás és szemlélet, amit a leendő tanárok felsőoktatási tanulmányaik során elsajátítanak. Ezért fordítunk kiemelt figyelmet a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán folyó magyar szakos tanárképzésben a *Magyar mint anyanyelv oktatásának tantárgy-pedagógiája* című tárgyra, amit a kötelező szakmai komponens részeként három félévben hallgatnak a magyar szakosok összesen 9 kredit értékben. Továbbá az alapképzést (BA szint) lezáró szakállamvizsga (záróvizsga) a *Magyar nyelv és irodalom, valamint oktatásuk tantárgy-*

pedagógiája tárgyából történik, ahol az értékelés jelenleg elfogadott és érvényben lévő rendszere szerint az államvizsga-felelet értékének 40%-át a tantárgy-pedagógiai kérdéskörre adott felelet adja (Beregszászi–Csernicskó szerk. 2008).

A magyarországi felsőoktatásban használatban lévő tantárgy-pedagógiai tankönyvek és segédanyagok nem adaptálhatók teljes mértékben a kárpátaljai viszonyokra. A kárpátaljai magyar közösség kisebbségi helyzetben élő kétnyelvű beszélőközösség (Csernicskó 1998), ahol az anyanyelv használati köre korlátozott, így a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok, valamint a kárpátaljai magyar nyelvhasználati lehetőségek az anyaországitól eltérő képet mutatnak (Csernicskó 1998, Csernicskó 2003a, 2003b). Mindezt az oktatás tervezése és kivitelezése során nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Az anyanyelvi tantárgy-pedagógia nem önálló tudomány, az alkalmazott nyelvészet részeként definiálendő, más tudományok és tudományterületek eredményeinek az oktatásban való hasznosítását végzi. Elsősorban a különböző nyelvészeti diszciplínák eredményeit (leíró nyelvészet, nyelvtörténet, dialektológia, szociolingvisztika, kommunikációelmélet stb.), valamint a pedagógia (elsősorban a neveléstudomány, nevelés-szociológia és didaktika) és a pszichológia eredményeit hasznosítja.

Az anyanyelvi tantárgy-pedagógia fogalma a Rákóczi Főiskolán folyó kurzus folyamán a magyarnak mint anyanyelvnek a tanítását jelenti magyar anyanyelvű gyerekeknek magyar tanítási nyelvű iskolákban Kárpátalján. Egészen más a módszertana a magyar mint idegen nyelv tanításának, illetve a magyar mint másodnyelv (környezeti nyelv) tanításának (Beregszászi 2014d).

A magyarnak mint anyanyelvnek a tanítása során a kárpátaljai magyar iskolákban a következő alapadottságokat kell szem előtt tartani, s a főiskolán folyó magyar szakos tanárképzés ezekre kiemelt figyelmet fordít:

- a kárpátaljai magyarság kétnyelvű beszélőközösség;
- a kárpátaljai magyar nyelvhasználatnak megvannak a sajátos nyelvjárási és kontaktushatásból eredő jellemzői;
- a kárpátaljai magyar gyerekek már meglévő anyanyelvi tudással jönnek az iskolába, a célunk tehát nem az, hogy megtanítsunk nekik egy

nyelvet, hanem hogy tovább fejlesszük az otthoni szocializáció folyamán anyanyelvként elsajátított nyelvet;

- minden anyanyelvi részterület és kompetencia esetében a TOVÁBBfejlesztés az oktatás célja;

- az iskola nem lehet ellensége az otthonról hozott anyanyelvváltozatnak, még akkor sem, ha az természetesen nem egyezik a sztenderddel;

- az iskola feladata a sztenderd nyelvváltozat elsajátíttatása, de nem a gyermekek alapnyelve helyett, hanem mellé téve azt, nem felcserélő, hanem hozzáadó módon;

- a helyi kétnyelvűségi sajátosságokat és a nyelvjárási jellegzetességeket figyelembe véve végezzük az additív tanítást;

- a kárpátaljai magyar beszélőközösség nem egységes, nem egyforma alapnyelvváltozattal megy iskolába egy magyar gyerek, aki színmagyar településen él, egy magyar gyerek, aki egy vegyes lakosságú településen választja a magyar iskolát, illetve egy olyan magyar gyermek, aki például szórványban kezdi a magyar tanítási nyelvű osztályt;

- a tanárnak minden esetben figyelembe kell vennie a tanuló otthonról hozott nyelvhasználati sajátosságait;

- a társasnyelvészeti szemléletet (erről lásd Sándor 2014), illetve a kontrasztív módszert nemcsak azokon az órákon kell alkalmaznunk, ahol a nyelv és társadalom kapcsolatáról, a nyelvi változatosságról, a nyelvjárásokról és azok értékeiről esik szó, hanem *minden nap, valamennyi órán*.

Az anyanyelvi tantárgy-pedagógiai oktatása során szokásos részterületek mellett (olvasástanítás, írástanítás, az élőbeszéd továbbfejlesztése, nyelvtanítás, helyesírás-tanítás, fogalmazástanítás, szövegelemzés), illetve azokon belül a főiskolán folyó magyar szakos tanárképzésben a *Magyar mint anyanyelv tanításának tantárgy-pedagógiája* című tárgy kiemelt figyelmet fordít a helyi magyar közösséggel összefüggő speciális ismeretanyagra is. Olyan témakörök kapnak kiemelt figyelmet a tantárgy programjában, mint:

- Az anyanyelvi nevelés módszertani elvei. Az anyanyelv oktatásának hozzáadó (additív), illetve felcserélő (szubtraktív) lehetősége.

- A kárpátaljai magyar iskolákban folyó anyanyelvoktatás eredményessége.

– A hozzáadó szemlélet és a kontrasztív módszer szükségessége és helyénvalósága a kárpátaljai magyar iskolákban.

– A verbális repertoár és a kommunikatív kompetencia. A nyelv változatossága, a nyelvi változatok. A kárpátaljai magyar nyelvjárások.

– A nyelvi változatosság, a nyelvjárási jelenségek és a kontaktushatások megközelítése az oktatás során.

– A tanuló szociális hátterének és nyelvhasználatának összefüggései. A nyelvi hátrányos helyzet fogalma és kezelése az oktatás során, lehetséges megjelenési formái.

Az oktatás mind a többségi, mind a kisebbségi helyzetben lévő közösségek esetében a nyelvtervezési célok elérésének egyik leghatékonyabb eszköze, hiszen az oktatási intézmények minden esetben valamely társadalmi, gazdasági és/vagy politikai célok mentén szervezik tevékenységüket. Az oktatás így a vállalt és a rejtett társadalmi célok megvalósításának legjobb terepe, és mindig valamilyen ideológia mentén folyik. Ez határozza meg mind az oktatás tartalmát, mind a megvalósítás lehetséges stratégiáit. Az anyanyelv oktatásának esetében ezek az ideológiák meghatározzák egyrészt a nyelvről való vélekedést, másrészt a nyelvvel való boldogulás lehetőségeit. Az anyanyelvi nevelés folyamata során sztereotípiákat oszlathatunk, terjeszthetünk, legalizálhatunk és konzerválhatunk a mindenkor választott ideológiá(k)nak megfelelően. Ezért van kiemelt jelentősége annak, hogy a tanárképzés során milyen ideológiák fogannak meg a leendő magyar szakos tanároknak.

Évtizedekig mind Magyarországon, mind a határon túli magyar régiókban, a szocializmus homogenizáló ideológiájának megfelelően az egynormájú, felcserélő szemléletű, a különbségek elmosására törekvő, a nyelvi változatosságot figyelmen kívül hagyó anyanyelvi oktatás folyt az iskolákban. Az 1990-es évektől kezdődően számos tudományos kutatás bizonyította az effajta oktatási szemlélet eredménytelenségét, Kárpátaljára vonatkozóan például az Iskola 2000 vizsgálat (bővebben lásd pl. Beregszászi 2002, Beregszászi–Márku 2003). A régi beidegződések és eredménytelen módszerek azonban nem múltak el nyomtalanul, hanem sajnos a mai napig befolyásolják az anyanyelvi nevelés (alacsony) hatékonyságát is a kárpátaljai magyar iskolákban. Ezért a magyar szakos tanárképzés mellett nagyon fontos szerepe van a folyamatos pedagógus-

továbbképzéseknek is abban, hogy a kárpátaljai magyar iskolákban a magyar mint anyanyelv oktatása eredményes, és a közösség oktatástervezési céljaival kompatibilis legyen. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magyar tanszéki csoportjának oktatói ezért rendszeres előadói a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség és a Területi Pedagógus-továbbképző Intézet által szervezett magyar szakos továbbképzéseknek.

A fentiek gyakorlati megvalósításához alapvetően az anyanyelvi nevelés folyamatának újragondolására van szükség, ami társasnyelvészeti alapú, hozzáadó szemléletű, funkcionális, kontrasztív elveken nyugvó anyanyelv-oktatási szemlélettel érhető el (vö. Beregszászi 2012).

Reményeim szerint a megfogalmazott szellemiségben folyó magyar szakos tanárképzés és tanár-továbbképzés hozzájárulhat ahhoz, hogy oktatási intézményeink ne terjesszék, hanem csökkentsék a nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi szempontból is tarthatatlan előítéleteken alapuló diszkriminációt, illetve növeljék a magyar mint anyanyelv oktatásának eredményességét Kárpátalján.

IRODALOM:

- Beregszászi Anikó 2002. *Magyar nyelvi tervezés Kárpátalján. Célok, problémák, feladatok*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.
- Beregszászi Anikó 2011. Ideológiák, kutatási eredmények a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatásban és a hasznosíthatóság gyakorlata. In: Hires-László Kornélia, Karmacs Zoltán, Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*, 59–70. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó – Hodinka Antal Intézet.
- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Beregszászi Anikó 2014a. Új témák, változó szemlélet. Az anyanyelvi nevelés új iránya a kárpátaljai magyar középiskolákban. *Anyanyelv-pedagógia* 2014/1. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=504>
- Beregszászi Anikó 2014b. Új tendenciák a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelésben a tantervek, a tankönyvek és a tankönyvírás tapasztalatainak tükrében. In: Vančo Ildikó – Kozmács István szerk. *A kisebbségi magyar nyelvtanítás kihívásai a 21. század elején*, 31–46. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara Magyar Nyelv és Irodalomtudományi Intézet.

- Beregszászi Anikó 2014c. „Anyanyelvünk peremén” is otthon: a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés helyzete és céljai. In: Beregszászi Anikó – Hires-László Kornélia szerk. *Meszelt falakon túl. Születésnap köszöntő kötet Kótyuk István tiszteletére*, 11–24. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport – Hodinka Antal Intézet.
- Beregszászi Anikó 2014d. Угорська мова як (друга) іноземна у загальноосвітніх навчальних закладах Закарпаття. In: Bárány Erzsébet – Csernicskó István szerk. *Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції / Az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai*, 82–88. Ungvár: Видавництво В. Падяка.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk. 2008. *Államvizsgaprogram a magyar szakos BA képzés számára*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft. – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Molnár József – Molnár Anita 2010. *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Márku Anita 2003. A kárpátaljai magyar középiskolások nyelvhasználatáról. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 179–207. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 2003a. A kárpátaljai magyar közösség verbális repertoárja. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 55–67. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István 2003b. A nyelvek a nyelvhasználati színtereken. Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 68–86. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István szerk. 2010. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet.
- Csernicskó István – Karmacs Zoltán 2009. Magyar nyelv és irodalom szakos képzés a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán. *Eruditio – Educatio. A Selye János Egyetem Tanárképző Karának tudományos folyóirata* 2009/2: 83–87.
- Magyar nyelv* 2005. 5–12. osztály. *Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára*. Kótyuk István és mtsai szerk. Csernyivci: Bukrek.
- Sándor Klára 2014. *Határtalan nyelv*. Bicske: SZAK Kiadó.